

PAPER DETAILS

TITLE: Türkiye'de Zeka Değerlendirme Sürecinde Yaşanan Etik Sorunlar ve Öneriler

AUTHORS: Yasam KARADAG, Gülbahar BASTUG

PAGES: 46-57

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/613777>

Türkiye’de Zekâ Değerlendirme Sürecinde Yaşanan Etik Sorunlar ve Öneriler

Karadağ, Yaşam¹; Baştuğ, Gülbahar²

(1) Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Psikiyatri Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye.

(2) Ankara Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Ankara, Türkiye

Sorumlu Yazar: kucukkaynak@ankara.edu.tr

Makale Gönderim: 19 Aralık 2018; Makale Kabul 30 Aralık 2018; Makale Yayım: 31 Aralık 2018

ÖZ

Her birey birbirinden farklı özelliklere sahiptir ve bu farklılıkların başında gelen önemli bir unsur da zekâdır. Üzerinde birçok araştırma yapılmasına rağmen, araştırmacılar zekânın tanımına ilişkin kesin bir yargıya varamamıştır. Bununla birlikte zekânın ölçülmeye çalışılması uzun süredir devam etmektedir. Birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de her yıl binlerce zekâ testi uygulanarak bireyler için hayati önem taşıyan kararlar alınmaktadır. Bazı zekâ testlerinin psikometrik özelliklerinin zayıf olmasının yanı sıra uygulayıcıların yetkin ve yeterli olmayışa da etik açıdan önemli bir sorun oluşturabilmektedir. Bu makalede psikolojik değerlendirmede önemli bir rolü olan zekâ değerlendirme sürecine değinilecektir. Bu bağlamda Türkiye’de uzun yıllardır kullanılan ve yeni geliştirilen zekâ testleri ele alınarak, zihinsel değerlendirme süreci çerçevesinde oluşan etik sorunlar tartışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Zekâ, Zekâ Testleri, Etik Sorunlar.

1.Giriş

Psikoloji bilimi insan ve hayvan davranışlarını anlamak ve açıklamakla ilgilenmektedir. Her birey birbirinden farklı özelliklere sahiptir ve bu

Recommendations and Ethical Issues Experienced in the Process of Intelligence Assessment in Turkey

ABSTRACT

Every individual has different characteristics and the most important element of these differences is intelligence. Despite many research on intelligence, researchers have not made any definite conclusion about its definition. However, efforts to measure the intelligence have been continuing for a long time. Decisions of vital importance for individuals are made by applying intelligence scales every year in Turkey as in many countries. In addition to the weakness of the psychometric properties of some intelligence tests, the practitioners' competence and lack of competence may be an ethically important problem. This article will address the intelligence assessment process, which has an important role in the psychological evaluation process. In this context, intelligence scales in Turkey, which have developed newly and used for many years, will be discussed within the framework of ethical problems occurred during mental assessment process.

Keywords: Intelligence, Intelligence Scales, Ethical Issues.

farklılıkların başında gelen bir unsur da zekâdır [1]. Zekâ üzerinde birçok araştırma yapılmasına rağmen, araştırmacılar tanımına ilişkin kesin bir yargıya varamamıştır. Zekâyı ölçmek amacıyla,

birçok ülkede olduğu gibi, Türkiye’de de her yıl binlerce zekâ testi uygulanarak bireyler için hayati önem taşıyan kararlar alınmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkeler bu nedenle yoğun bir test geliştirme çabası içerisinde, çünkü her birey farklı özelliklere sahip olduğundan, istenilen yapının ölçülebilmesi için birden fazla aracın olması gerekmektedir [2].

“Zihinsel değerlendirmenin giderek artmasına karşın zekânın ‘zekice’ değerlendirilmesi ve yorumlanmasının aynı ölçüde önem kazandığının söylenmesi zordur” [3]. Bu çalışmada öncelikle zekâ ve zekânın ölçülmesi hakkında bilgilendirme yapılacak, ardından ülkemizde zekâ değerlendirme sürecinde karşılaşılan etik sorunlar tartışılacaktır.

1.1.Psikolojik Değerlendirmenin Yapı Taşlarından Olan Zekâ ve Zekâ Testleri

Zekâ kavramı araştırılmaya başlandığından bu yana pek çok araştırmacı tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu durum zekânın çok boyutlu ve dinamik bir kapasite olduğundan kaynaklanmaktadır. Zekâ akıl yürütme, planlama, problem çözme, soyut düşünme, karmaşık düşünceleri kavrama ve sadece kitaptan değil, aynı zamanda deneyimden hızlıca öğrenmeyi içeren bir süreçtir [4].

Zekâ çevreye uyum kabiliyeti [5]; çevresel bağlamı seçme, biçimlendirme ve bu çevreye uyum sağlamak için gerekli olan zihinsel yetenekler bütünü [6] olarak da ifade edilmiştir. Wechsler (1981) ise zekâyı bir bütün olarak amaçlı hareket etme, mantıklı düşünme ve çevresini etkileyebilme konularında kişinin genel kapasitesi olarak tanımlamıştır [7].

Psikolojik değerlendirme çocukların okul başarısında gelişim ve yeterliliklerine uygun okullara yerleştirilme, hem çocuklarda hem de yetişkinlerde psikopatolojiyi saptama ve buna göre

sunulacak tedavi planını oluşturma, bilişsel ve zihinsel yeterliliği değerlendirme, adli psikolojik değerlendirme, eleman seçimi, vb. konularında sıklıkla kullanılmaktadır [8]. Zekânın ölçülmesi psikolojik değerlendirmenin en önemli yapı taşlarından. Zekânın doğrudan gözlenmesi mümkün olmadığından kişilerin mental kapasitelerini belirlemeye yardımcı araçlara, yani zekâ testlerine ihtiyaç duyulmuştur [9]. Yiğit (2016) zekâ testlerini zekâyı ölçmek amacıyla geliştirilen belirli bir standardizasyon örneklemine ve normlarına sahip değerlendirme araçları olarak tanımlamıştır [10]. Brody (1999) için zekâ katsayısı (IQ) psikometrik açıdan kişinin farklı zihinsel becerilerini ölçmek için geliştirilmiş alt ölçeklerden oluşan bir test bataryasında gösterdiği başarının aynı yaştaki ve özelliklerdeki norm grubunun başarısı ile karşılaştırılması sonucu elde edilen tekil bir sayıdır [11]. En basit tanımla zekâ ölçeği zekâyı ölçmek üzere hazırlanmış bir dizi soru ve problemler olarak tanımlanabilir. Pek çok test sadece çeviri yapıp kültüre özgü uyarlaması yapılmadan farklı kültürlerdeki insanların değerlendirilmesi için kullanıldığında (Drenth, 1972; [9]) önemli sorunlar ortaya çıkabilmektedir [12]. Ülkemizde kullanılan zekâ testlerinin pek çoğu sadece çeviri yapılarak kullanılan [13] ya da güncel olmayan testlerdir [14]. Bu durum ölçülmek istenen özelliğin tam olarak değerlendirilememesine neden olmaktadır.

Ülkemizde klinik uygulamalarda sık kullanılan zekâ testlerinden aşağıda bahsedilmiştir.

1.1.1.Porteus Labirentleri Testi

Bireyin planlama ve yeniliklere uyum becerilerini saptamak için Porteus (1959) tarafından geliştirilmiş performans dayalı bir zekâ testidir [15]. Kâğıt ve kalem kullanılarak uygulanır ve süre sınırlaması ve okur-yazar olma şartı yoktur [14]. Porteus Labirentleri Testi Toğrol (1974) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır [16]. Çocuk, genç ve yetişkinlerin değerlendirilmesinde

kullanılan test 12 labirentten oluşmakta ve kişinin izleyeceği yolu planlayıp hatasız bir şekilde çıkışa ulaşması beklenmektedir. Testin Catell Zekâ Testi 2A ve 2B formları arasındaki korelasyon katsayısının 0.50'nin altında olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla iki test arasındaki korelasyonun 0.50'nin altına düşmesi ve Porteus Labirentleri Testi'nden elde edilen puanların normal dağılıma uymaması nedeniyle bu testin klinik tanıya varmada değil, sadece araştırmalarda kullanılabileceği sonucuna varılmıştır [15,16].

1.1.2.Kent E-G-Y

Kent (1941) tarafından geliştirilmiş sözel performans dayanan bir kâğıt-kalem testidir [15]. Konuşma, işitme ve sözel ifade sorunu olmayan hastalara ve sağlıklı bireylere uygulanabilir. Uygulamada süre ve zaman sınırlaması yoktur. 6-14 yaş arası çocuklar ve zihinsel yetersizliğinden şüphelenilen yetişkinler için uygundur. 10 sorudan oluşan bu zekâ testinin uygulanması ve değerlendirilmesi oldukça basittir. Yönerge verilirken testteki sorular okunur, yönergeye herhangi bir ekleme yapılmaz. Eğer kişi soruları anlamadıysa ve uygulayıcı tarafından kişinin bu soruyu aslında cevaplayabileceği şeklinde bir kanaate varıldıysa soru hakkında yönlendirme yapmayacak kısa bir açıklama yapılabilir. Her doğru yanıt "1" puan alır ve sonucunda kişinin zekâ yaşı tespit edilir.

1.1.3.Catell Zekâ Testi 2A

Cattell (1957) tarafından geliştirilen test Toğrol (1974) tarafından ülkemize uyarlanmıştır [16]. En az lise düzeyinde eğitim almış kişilere bireysel ya da grup olarak uygulanan yaklaşık 25 dakika süren ve 4 alt ölçekten oluşan bir zekâ testidir. Her alt ölçekte değerlendirilenlerden serinin devamı olan şekli ya da benzemeyen şekli bulma gibi farklı soru türlerini verilen süre içinde yanıtlamaları istenir [17]. Her doğru yanıt "1" puan alır. Testten alınan toplam puan dönüştürülerek kişinin zekâ puanı saptanır. Testin 2A ve 2B formları arasındaki

korelasyon katsayıları 0.50'nin üzerinde bulunmuştur [15].

1.1.4.Kaufman Kısa Zekâ Testi- İkinci Sürüm (KBIT-2)

4-46 yaş arası bireylere uygulanan test sözel (Sözel Bilgi ve Bulmacalar) ve sözel olmayan (Mantık Yürütme Kareleri) alt ölçeklerden oluşur. Bu alt ölçeklere göre değerlendirilen kişiden gösterilen resimle ilgili sözcükleri söylemesi, bulmacayı çözüp doğru resmi bulması ve görsel uyaranlar arasındaki ilişkiyi kurup uygun seçeneği söylemesi ya da yazması beklenir. Yaş gruplarına göre uygulama süresi 15-30 dakika arasında değişmektedir [3]. Test Kaufman ve Kaufman (2004) tarafından gözden geçirilmiştir [18]. Ülkemiz için standardizasyonu Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) Özel Eğitim Dairesi Başkanlığı'nın yürüttüğü proje kapsamında Öktem ve Uluç (2014) tarafından yapılmıştır. Testin iç tutarlık katsayısı 0.93-0.96; yarı test güvenirlik katsayısı 0.95-0.97 arasında değişmektedir. Hem eğitim hem de araştırma ve klinik değerlendirme amaçlı kullanımlarının uygun olduğu belirtilmiştir [3].

1.1.5.Wechsler Sözel Olmayan Yetenek Ölçeği (WNV)

Ülkemiz koşullarına uyarlanan ve üstün zekâlı öğrencileri saptamakta kullanılan ve 6 alt ölçekten (Matrisler, Şifre, Parça Birleştirme, Tanıma, Uzamsal Kapsam ve Resim Düzenleme) oluşan bir zekâ testidir. 4-22 yaş aralığında bulunan bireylerin genel bilişsel özelliklerini ölçmektedir. Genellikle resimli yönergelerin kullanıldığı bu testte uygulama süresi kişinin yaşı, tanısı ve kullanılan alt ölçeklere göre 15-60 dakika arasında değişmektedir [3].

Test kültürel, sosyo-ekonomik, eğitsel ve dilsel farklılık gösteren, aynı zamanda dil ve konuşma bozukluğu, otizm ile ilişkili bozukluklar ve işitme engeli olan bireylerde sözel olmaması bakımından işlevsel olarak kullanılabilmektedir. Aynı zamanda

testin geçerliği ve güvenilirliğinin yüksek olduğu belirtilmektedir [3].

KBIT-2 ve WNV en güncel kısa testlerdendir. Bununla birlikte bu testlerin telif hakkı MEB'de bulunduğu için hastanelerde kullanılamamaktadır. Porteus Labirentleri ve Kent-EGY testleri ise oldukça eski olup zekâyı tek yönlü olarak değerlendiren ve normları olmayan testlerdir, ancak kapsamlı ve uygulaması uzun süren zekâ testlerinin hem materyal olarak bulunmadığı hem de uygulamasını yapacak eğitilmiş psikologların olmadığı ortamlarda kullanılabilir. Yukarıda tanıtılan uygulaması kısa süren bu ölçeklerin yanında uygulaması daha uzun süren zekâ testleri de bulunmaktadır.

1.1.6.Wechsler Çocuklar için Zekâ Ölçeği-Gözden Geçirilmiş Formu (WÇZÖ-R)

Wechsler'in (1949) çocukların bilişsel özelliklerini değerlendirmek için geliştirdiği ilk zekâ testinin 1974 yılında gözden geçirilmiş halidir. WÇZÖ-R 6-16 yaş aralığındaki çocuklara bireysel olarak ortalama 90 dakikada uygulanmaktadır. 6 sözel (Genel Bilgi, Benzerlikler, Aritmetik, Kelime, Yargılama ve Sayı Dizisi) ve 6 performans (Resim Tamamlama, Resim Düzenleme, Küplerle Desen, Labirentler, Parça Birleştirme ve Şifre) olmak üzere toplam 12 alt ölçekten oluşur. Sözel, performans ve toplam zekâ bölümü puanı olmak üzere 3 tür puan elde edilir [2]. Test 1986 yılında ülkemiz kültürüne uyarlanmıştır ve hem klinik uygulamalarda hem de MEB'e bağlı Rehberlik Araştırma Merkezlerinde (RAM) çok sık kullanılmaktadır [19].

1.1.7.WÇZÖ'nün 4. Sürümü

6-16 yaş 11 ay arasındaki bireylerin bilişsel becerilerini değerlendirmek için kullanılan WÇZÖ-IV, WÇZÖ-R'nin 2003 yılında güncelleştirilen sürümüdür. Bu sürümde yapılmış olan en önemli değişiklik bazı alt ölçeklerin bataryadan tamamen çıkarılması ve yerine yeni alt ölçeklerin

eklenmesidir. Resim Düzenleme, Parça Birleştirme ve Labirent alt ölçekleri çıkartılıp Resim Kavramları, Harf-Rakam Dizileri, Mantık Yürütme Kareleri, Simge Arama, Çiz Çıkar ve Sözcük Bulma olmak üzere 6 yeni alt ölçek eklenmiştir. Böylelikle yeni bataryada Akıcı Zekâ, Kritalize Zekâ ve İşlem Hızı alt boyutlarına yer verilmiştir [2]. WÇZÖ-IV bireysel olarak uygulanır, yaklaşık 2-3 saat sürmektedir. Test sonucunda 5 adet puan türü elde edilmektedir. Öktem ve arkadaşlarının (2013) uyarladığı WÇZÖ-IV ülkemizde kullanılmaya başlamıştır [20]. WÇZÖ-IV'ün eğitimleri devam etmekte ve ilerleyen dönemde hastanelerde yaygın olarak kullanılmaya başlanacağı düşünülmektedir.

1.1.8.Wechsler Yetişkinler için Zekâ Ölçeği-Gözden Geçirilmiş Formu (WAIS-R)

Test 16 yaş üst yetişkinlere bireysel olarak uygulanabilen, sözel ve performans olmak üzere 2 alt alanı değerlendiren, toplam 11 (Genel Bilgi, Resim Tamamlama, Sayı Dizisi, Sözcük Dağarcığı, Resim Düzenleme, Küplerle Desen, Aritmetik, Parça Birleştirme, Yargılama, Şifre ve Benzerlikler) alt ölçekten oluşan, uygulanması yaklaşık 1,5- 2 saat süren bir zekâ testidir. WAIS-R'nin orijinal formunda bireyin aldığı ham puanlar aynı yaş grubundaki kişilerin aldığı ham puanlara göre norm tablolarında karşılaştırılır. Sözel, performans ve toplam olmak üzere üç tür zekâ bölümü puanı elde edilir. Ölçeğin ilk hali Wechsler tarafından 1939'da geliştirilmiştir, ülkemizde ön standardizasyon çalışmaları Sezgin, Baştuğ, Yargıcı Karaağaç ve Yılmaz (2000) tarafından yapılmıştır [21]. Sözel alt ölçeklerin Cronbach-Alfa güvenilirlik katsayısı 0.78-0.91 arasında; performans alt ölçeklerin Cronbach-Alfa güvenilirlik katsayısı 0.69-0.84 arasında değiştiği ve toplam zekâ bölümünün Cronbach- Alfa güvenilirlik alt sayısının 0.84 olduğu saptanmıştır. Yargılayıcılar arası güvenilirlik katsayıları da alt ölçeklere göre 0.59-0.99 arasında değişmektedir [21].

1.1.9. Anadolu SAK Zekâ Ölçeği (ASİS): Ülkemizde Sak ve arkadaşlarının (2016) geliştirdiği 4-12 yaş arası özel eğitime ihtiyacı olan ve üstün yetenekli çocukları tespit etmek için tasarlanan ve muhakeme, dikkat, algı, bellek ve zihinsel işlevlerini değerlendirmek amacıyla uygulanan bir zekâ testidir [22]. Görsel alt ölçekler dört (Görsel Analojiler, Üçgenler, Dönen Figürler ve Vagonlar), Sözel alt ölçekler üç (Sözel Analojiler, Sözcükler Anlamlar ve Mutfak Tren Hikâyesi) olmak üzere yedi alt ölçekten oluşur ve test sonucunda sekiz farklı performans puanı elde edilmektedir. Çocuğun yaş ve performansına bağlı olarak uygulaması 25-45 dakika arasında değişmektedir [22]. Testin geçerlik ve güvenilirlik katsayıları yüksektir. ASİS'in telif hakkı MEB'de bulunmakta olup sadece RAM'larda kullanılmaktadır. Sonuç olarak, ülkemizde kullanılmakta olan zekâ testlerinden dördü güncel olup üçünün kullanım hakkı MEB'de bulunmaktadır. Kliniklerde tanı ve tedaviye yardımcı olacak uygulanması kısa zaman alan testler bulunmamaktadır, uzun olan WÇÖZ-IV ise 16 yaş 11 aya kadar kullanılabilir ve henüz yaygınlaşmamıştır. WAIS-IV'ün başlatılmış olan standardizasyon çalışması ise halen devam etmektedir.

1.2. Psikoloğun Zihinsel Değerlendirme Sürecinde Karşılaşılabileceği Etik Sorunlar

Felsefenin bir alt alanı olan etik insanlar için çeşitli anlamlar içeren değerleri iyi-kötü ya da doğru-yanlış olarak yorumlamaktır [23]. Oktay ve Oktay (2018) için etik her meslek grubu için hizmetin sınırlarını çizen kurallar bütünüdür [24]. Psikoloji bilimindeki pek çok uygulamada etik kavramı çok önemli bir yere sahiptir. Kişileri, araçları ve yöntemleri ele alan etik ilkeler klinik uygulamalar, araştırmalar, yayına süreci, eğitim-öğretim ortamındaki uygulama ve eğitimler, adli süreçler, örgütsel ve kurumsal danışmanlık gibi alanlarda bir dizi düzenlemeleri kapsamaktadır [25]. Psikologlar mesleki uygulamalarında etik ilkeleri

iyi bilmeli, adaletli, dürüst, fayda sağlayan ve zarar vermeyen kişiler olmalıdır [8].

Jacob-Timm (1999) okul psikologlarıyla yaptığı bir araştırmada en çok değerlendirme ve tanıyla ilgili etik ihlallerin yapıldığını ortaya koymuştur [26]. Yanlış tanı koyma, test puanlarının yetersiz yorumlanması, psikolojik raporların niteliğinin yetersizliği, test sonuçlarının uygun olmayan bir şekilde açıklanması ve testlerin yeterli eğitime sahip olmayan kişiler tarafından kullanımı başlıca etik ihlaller arasında yer almaktadır. Başka bir çalışmada da [27] test uygulamaları sırasında yaşanan başlıca etik ihlaller değerlendirme sonucunun yorumlanmadan rapor edilmesi, yapılan önerilerin veri temel alınmadan yapılması ve yine testlerin yeterli eğitime sahip olmayan kişiler tarafından kullanımıdır.

Ülkemizde Türk Psikologlar Derneği (TPD) bir psikoloğun mesleğini icra ederken hangi durumda nasıl davranması gerektiğini düzenlemek için birtakım standart kuralları içeren etik yönetmeliğini düzenlemiştir [28]. Bu yönetmelikte etik ilke ve kurallar genel ve özel etik ilke ve kurallar olarak iki bölümde ele alınmıştır. Yetkinlik/yeterlilik, yararlı olmak ve zarar vermemek, sorumluluk, dürüstlük ile insan haklarına saygı ve ayrımcılık yapmama etik yönetmeliğinin genel ilkelerini oluşturmaktadır. Eğitim, terapi, değerlendirme ve araştırma konuları ise özel ilkeler başlığı altında ele alınmıştır [28].

Bu yazıda özel ilkeler altında ele alınan değerlendirme konusundaki, özellikle zekâ değerlendirmesi sürecindeki etik ilkeler ve ihlallerden bahsedilecektir.

1.2.1. Yetkinlik/Yeterlilik İlkesi

TPD Etik Yönetmeliği'ne (2004) göre "Psikolog uluslararası standartlara, Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüksek Öğrenim ile ilgili yasaların öngördüğü eğitim veya denklik koşullarına göre verilen,

Türkiye Cumhuriyeti Psikologlar meslek yasasının ve Türk Psikologlar Derneği'nin koşullarına uygun yasal eğitimi alıp yetkinliğini elde eder ve sadece yetkinliğini elde ettiği alanda eğitimi, kişilik özellikleri, deneyimi ve becerileri çerçevesinde çalışır" [28]. Psikologlar lisans mezunu olduktan kısa bir süre sonra alanda çalışmaya başladıkları için sınırlı uygulama deneyimleriyle bireyleri zihinsel açıdan değerlendirme durumunda kalmaktadırlar [29]. Çalıştıkları kuruma göre görüşme veya terapi yapar ve test uygularlar. Ancak dört yıl olan sınırlı süre nedeniyle psikoloji lisans programları mezunlarını bu zekâ ölçeklerini uygulayabilecek düzeyde eğitememektedir. Dolayısıyla yeni mezun psikologlar yetkin ve yeterli olmadan mesleklerini icra ederlerse hizmet verdikleri bireyler için etik sorunlara yol açabilirler. WAIS-R ya da WÇZÖ-IV uygulanması konusunda eğitim almamış bir psikoloğun bu bataryaları uygulaması yetkinlik/yeterlilik ilkesinin ihlaline verilebilecek bir örnektir. Klinik uygulamalarda sık karşılaşılan bir başka durum da psikolog dışında diğer ruh sağlığı alanında çalışanların WAIS-R ya da WÇZÖ-R gibi uzmanlık ve eğitim gerektiren zekâ testlerini gerek klinik uygulamalarda gerekse araştırma amaçlı kullanmak istemeleridir. Mesleki etik ilkelerine göre yetkin ve yeterli bir psikolog böyle bir talep karşısında gerekli bilgilendirmeyi yapıp talebi reddetmelidir.

Değerlendirmenin bir parçası olan ve kişi hakkında bilgi edinmemize yardımcı olan ölçekleri kullanmaya yetkin ve yeterli olan kişilerin bunları doğru bir şekilde yorumlaması gereklidir. Ölçeklerin oluşturulma amacı dışında kullanılması, normların sağlandığı örneklem dışındaki kişilere uygulanması ve maddelerin herkesin ulaşabileceği yerlerde yayınlanması istenilen özelliğin tam ve doğru bir şekilde ölçülmesini engellemektedir. Dolayısıyla birey hakkında alınacak kararlar etkilenmekte ve önemli etik sorunlara yol açmaktadır [3, 30]. Zekâ testleri bireylerin zekâ

düzeylerini merak ettikleri için değil de, klinik bir gereklilik sonucunda kullanılması gereken ölçme araçlarıdır. Ailelerin çocuklarının çok zeki olduğunu düşündükleri için ya da diğer ruh sağlığı çalışanlarının kişisel meraklarından dolayı zekâ testi yaptırmak istemeleri en sık karşılaşılan durumlardandır. Bu durumlarda uygun ve anlaşılır bir dille bireylere bu amaçla zekâ testlerinin kullanımının uygun olmadığı anlatılmalıdır.

Bazı araştırmalarda Porteus Labirentleri Testi ve Kent E-G-Y gibi uygulaması kısa süren zekâ testlerinin WAIS-R ve WISC-R gibi kapsamlı zekâ testlerine göre daha yüksek puan verdiği belirtilmektedir [3]. Ancak klinik uygulamalarda hastanın eğitim düzeyi, tanısı, yaşı gibi özellikler göz önüne alındığında bu ölçeklere de ihtiyaç vardır. Kısa zekâ ölçekleri zekâ bölümü puanını tam olarak saptamakta yetersizken güncelliğini yitirmiş olan bu ölçeklerin doğru değerlendirme yapmaya yardımcı olmalarını beklemek etik açıdan sıkıntı yaratmaktadır. Yıldız, Kutlu ve Tural'ın (2011) yaptığı bir çalışmada hastaların zekâ puanları Kent E-G-Y ve Porteus Labirentler Testi ile değerlendirilmiştir [31]. Araştırmanın sınırlılığı olarak bu testler yerine WAIS-R testi kullanılsaydı farklı sonuçlar elde edilebileceği belirtilmiştir. Bu örnekten yola çıkıldığında bir kişinin zekâsının seçilen ölçeğe göre farklılık göstereceği düşünülmektedir. Bu bağlamda "hangi ölçeği seçmek doğrudur?", "Kullanılacak ölçek araştırma bağlamına göre mi seçilmelidir?", "Bu durumda araştırmaların sonuçları ne kadar güvenilir olur?" gibi soruların cevapları basittir. Araştırma sonuçlarını istedik yönde manipüle etmekten ziyade hastanın eğitim durumu, yaşı, kültürü ve testi alabilme potansiyeline göre ölçekler seçilmelidir. Psikolojik değerlendirmeler ile ilgili etik kurallar kapsamında değerlendirmenin temelleri gereği uygun araçların seçilmesi gerekmektedir.

Benzer şekilde, psikolojik değerlendirmeler ile ilgili etik kurallar kapsamında değerlendirmenin temelleri başlığı altında ele alınabilecek diğer bir konu da kullanılan araçların kültüre uygun ve duyarlı olmasıdır [28]. Bazı durumlarda ana dili test normlarının belirlendiği dilden farklı olan bireyleri değerlendirmek gerekebilir. O kişi için standardize olmayan testin kullanılması ile farklı sonuçlar ortaya çıkabilir ve kişi hakkında doğru karar alınamayacağından bireye zarar verilebilir. Mümkünse bireye uygun bir ölçeğin seçilmesi ve anadilini bilen biri tarafından değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Bununla birlikte, eğer böyle bir ölçek yoksa çevirmen kullanmak faydalı olabilir, ancak bu da etik açıdan sıkıntıları beraberinde getirebilir. Çevirmenin bireye soruları nasıl aktardığı ve yönlendirici olup olmadığı tam olarak bilinemeyeceğinden test aracının geçerliliği ve güvenilirliği zedelenabilmektedir [32]. Bireyin ait olduğu kültürde bulunmayan özelliklerin test maddelerinde bulunması gibi durumlar testi alan bireyin performansını etkileyebilir [32]. İşitme ve konuşma engeli olan bir birey suça karışma şüphesiyle tutuklanmıştır. Bireyin zihinsel yetersizliği ya da psikotik özellikleri olabileceğine dair bazı kuşklar oluşmuş ve değerlendirilmek üzere psikoloğa yönlendirilmiştir. Psikolog ilkökul düzeyinde okuma yazması olduğunu saptadığı bireye kişilik ve zekâ ölçeklerinden oluşan bir test bataryası uygulamıştır. Ancak uyguladığı testler işiten ve konuşan bireyler için hazırlanan testler olduğu için psikolog yönergeleri kartlara yazmıştır. Psikolog kendi açısından bir yol bulmaya ve hastayı değerlendirmeye çalışmış, ancak bu durum testin prosedürüne aykırı olduğundan meslek etiğine uygun davranmamıştır. İşitme ve konuşma engeli olan bireyler için tasarlanmış testlerin mevcut olup olmadığını araştırmadan birey hakkında olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir yöntem izlemiştir [33]. Zekâ değerlendirme sonuçlarının yorumlanmasında dikkat edilmesi gereken bir başka konu, ölçek puanları üzerinde 10 yıl gibi uzun sürelerde

gözlenen düzenli artış olarak tanımlanabilecek olan Flynn etkisidir. Bu artış bir standart sapma olup kritik kararlar alınırken göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir [2]. Bu durumu örneklemek gerekirse; psikolog zihinsel yetersizliği olan bir çocuğun zekâsını WÇZÖ-R aracılığıyla değerlendirmiştir. Çocuğun zekâ yönünden değerlendirilmesi birkaç yıl önce aynı ölçekle bir başka psikolog tarafından ölçülmüştür. Son ölçümde toplam zekâ bölümü puanı 3-5 puan daha fazla çıkan çocuğun ailesine, psikolog tarafından “Çocuğunuzun zekâsı ilerlemiştir” şeklinde bilgi verilmiştir. Olası Flynn etkisi, test-tekrar test etkisi, öğrenme etkisi ile ölçeğin standart ölçme hatasını psikolog göz ardı etmektedir [33]. Bu çocuğun cezai ehliyeti olup olmadığına karar verilecek olsaydı nasıl bir yöntem izlenilebilirdi? Etik açıdan ve toplumsal sorunlara yol açmamak için test sonucunda düzeltme yapılması gerekmektedir. Ancak Flynn etkisinin kaynağı, nasıl ve ne kadar etki edeceği belli olmadığından düzenleme yapmak zorlaşmaktadır [2].

Psikolojik değerlendirmeler ile ilgili etik kurallar kapsamında test verilerinin sunulması ve değerlendirme sonuçlarının açıklanması da özen gerektirmektedir. Bazı psikologlar test puanlarını yorumlarken test sonucu dışında bir bilgi kullanmazken, bazıları kendi gözlemlerini, bireyin soygeçmiş, özgeçmiş ve hastalık öyküsünü, geçmiş hastane raporunu da kullanarak bütüncül bir yaklaşım sergilemektedirler. Böylece test kullanımı daha etkili, geçerli ve güvenilir hale gelmektedir. Bireye ve aileye geribildirim vermek test uygulamalarında psikoloğun etik sorumluluğudur. Verilecek geribildirim ailenin anlayacağı bir dille ve testi alan bireye yararı dokunacak şekilde yapılmalıdır [34].

1.2.2.Yararlı Olmak ve Zarar Vermemek İlkesi
Geliştirilme amacına ve uygulama kurallarına uygun kullanılmadığında testler öğrencilerin ve

ailelerinin hayatında önemli olumsuz sonuçlara yol açabilir. Testler bir yandan çok değerli bilgiler sağlarken yanlış uygulamalar bireylere zarar verebilecek kararların alınmasına da yol açabilir [35]. Örneğin, ülkemizde kaynaştırma yoluyla eğitim kararı zekâ testi sonuçlarına dayandırılarak verilmektedir. Yanlış bir karar öğrencinin düzeyine uygun olmayan bir eğitim almasına yol açabilir. Benzer sıkıntılar adli psikoloji uygulamalarında da yaşanabilir ve bireyler hakkında yanlış hükümler verilebilir. Örneğin, temelde yatan zihinsel kapasitesinin yetersizliği nedeniyle suç işlemiş olan bir gence uygulanan zekâ testi sonucunda zihinsel kapasitesinin yeterli olduğu şeklinde bir rapor verilerek cezai ehliyetinin bulunduğu kararı ile ceza verilmesi söz konusu olabilir. Bu örnekler de hem yetkinlik/yeterlilik hem de zarar vermeme ilkesinin ihlali olarak görülebilir.

1.2.3.Sorumluluk İlkesi

İster eğitim isterse sağlık hizmetlerinde olsun, test odalarının fiziksel koşullarının yetersizliği nedeniyle, uzmanların farklı bireylere aynı anda ve ortamda test uygulamalarından dolayı değerlendirilenlerin birbirlerinin yanıtlarından etkilenmeleri ve dolayısıyla test performanslarının etkilenmesi söz konusu olabilmektedir [36]. Test öncesi yapılması gereken hazırlıklar arasında test odasının uygulama için hazır olmasının yanında, testi alan bireyin kaygısını azaltma ve güven oluşturma da yer almaktadır. Zaman alan, çaba isteyen ve insani ilişki kurmayı gerektiren bu süreçte bireyin kaygısı düşürülemezse testin uygulanmadığı ya da uygulansa bile yeterli bilginin elde edilemediği görülmektedir. WÇZÖ-R uygulaması sırasında psikoloğun sadece hızlı bir şekilde test maddelerini sorarak yanıt almaya çalışması ve bu sırada çocuk ile göz teması dahi kurmaması, çocuğun davranış ve tepkilerini gözlememesi sonuç üzerinde bozucu bir etkiye yol açabilir. Bu durum özel alanlardan birisi olan

değerlendirme alanındaki test verilerinin sunulması ilkesinin ihlali olmaktadır.

Alan yazında bildirilen ve etik soruna yol açan bir başka durum ise ailenin zekâ testi sonuçlarını istenilen yönde değiştirilmesi talebidir. Sivis-Cetinkaya (2015) devletin sağladığı maddi destek ve kaynaklardan yararlanabilmek için ailelerin test sonuçlarının istenilen şekilde tahrif edilmesi yönünde baskı yaptıklarını belirtmiştir [37]. Bir psikoloğun mesleki etik ilkeleri gereği doğru bilgilendirme sorumluluğu vardır, buna göre psikolog bir değerlendirme ya da bir müdahale yaparken, sonuçları hizmet edilene doğru bir biçimde aktardığından emin olmalı ve bunun sorumluluğunu taşımalıdır [28]. Ailenin böyle bir talepte bulunması durumunun çözüm yolu ailelere böyle bir uygulamanın doğru olmadığını kesin ve anlaşılır bir dille açıklamaktır.

Sorumluluk ilkesi altındaki gizliliğin korunması zorunluluğuna ve özel bilgilerin eğitim vb. amaçlar için kullanımına göre psikologlar çalışmaları boyunca hizmet verdiği kişi ve kurumlardan edindiği bilgileri gizli tutmakla yükümlüdürler [28]. Bir psikolog zihinsel değerlendirmesini yaptığı bir çocuğun zekâ testi form ve raporunu yüksek lisans sınıfında örnek vaka olarak kullanmıştır. Test kayıt formunun üstünde kimlik bilgileri olduğu halde çocuğun testte gösterdiği tüm performans dersin öğrencileri tarafından incelenmiştir. Aileyi tanıyan bir öğrenci aracılığıyla çocuğun ailesi durumdan haberdar olmuş ve psikolog hakkında şikâyetle bulunmuştur. Psikolog gizlilik ilkesini ihlal ederek aileden onam almadan çocuğun tüm bilgilerini üçüncü şahıslarla paylaştığı için psikoloğun davranışı etik olarak kabul edilemez. Böyle bir durumda psikoloğun yapması gereken aileden onam almaktır, eğer onamı almak için aileye ulaşamadıysa, materyalleri derste kullanmadan önce çocuğun kimliğini açığa çıkaracak bilgileri ve tüm ipuçlarını test formu üzerinden kaldırmalıdır [33].

Hastane ortamında sıklıkla karşılaşılan diğer bir etik sorun ise hastanın tedavi planıyla ilgili bilgilerinin paylaşımıdır. Bir yandan hastanın özerkliğinin korunması gerekmekte ve tedavi ekibinin diğer üyeleriyle (doktor, hemşire, vb.) hastanın tedavisinin planlanması için paylaşımın yapılması hakkında onayı olmalıdır. Diğer yandan ise bazen bu bilgilere acil bir şekilde ulaşılması gerekebilir. Sistemden kaynaklı olarak neredeyse tüm hastane çalışanları bu bilgilere ulaşabilmektedir. Bazen de adli merciler hastanın değerlendirilmesinde kullanılan zekâ testlerinin belgelerini istemektedir. Bu durum psikoloğun test materyallerinin güvenliğini sağlama konusunda yükümlülüğü ile hizmet verdiği bireye en iyi şekilde fayda sağlaması konusunda çatışmaya neden olmakta ve böylece etik bir sorun oluşturmaktadır [38]. Ancak bu etik ikilemlerin çözümleri her zaman çok da kolay olmayabilir. Hastalar tedaviye başvurduklarında gizlilik ile ilgili sınırlar anlatılmalı ve mümkün olduğunca hastanın fiziksel ve ruhsal iyilik halini düşünerek en uygun karar verilmeye çalışılmalıdır.

1.2.4.İnsan Haklarına Saygı ve Ayrımcılık Yapmama İlkesi

Psikolojide etik ilkelerin uygulandığı özel alanlardan birisi olan değerlendirme alanında danışanın bilgilendirilmiş onamının alınması kuralı bir ön koşuldur. İnsan insana ilişkin kurulamadığı durumlarda onam alınması da sorun haline gelebilir. Bilgilendirilmiş onamı imzalamaktan ziyade bireyin formda yazılanları anlaması gerekmektedir ve kendisi için en uygun seçeneğe yönelmesine saygı duyulmalıdır. Aynı zamanda yasal çerçevede onam formunun hem hizmet verilen bireyi hem de klinisyeni koruduğu unutulmamalıdır [32, 39].

Özel eğitim başta olmak üzere, çocukları eğitimleri için önem arz eden konularda hızlı bir şekilde değerlendirmek gerekmektedir. Bu gibi

durumlarda aile onayı gerekmeden çocuklar değerlendirilmektedir. Bu durum etik açıdan uygun değildir, etik kodlar, mesleki standartlar ve yasaya göre okul, hastane gibi yerlerde psikolojik değerlendirme için önceden izin alınması gereklidir [32]. Bazı uygulamalarda görüldüğü gibi, öğrencinin ailesine “Çocuğunuz değerlendirilecek” şeklinde mektup göndermek ya da sadece test ismini açıklamak da yeterli değildir [32].

Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin (1994) 12. maddesine göre çocukların yaşı ve olgunluk derecesine göre tıbbi kararlara katılımının sağlanması önerilmektedir [40]. Eğer öğrenci reşit ise bilgilendirilmiş onam kendisinden alınmalıdır [32]. Bilgilendirilmiş onam formu psikolojik değerlendirmenin nedenleri, kullanılacak test ve değerlendirme prosedürlerinin türü, sonuçların ne amaçla kullanılacağı ve sonuçlara kimin erişebileceği bilgilerini içermeli ve bireyin ya da ailenin ana dilinde sunulmalıdır. Bu bilgi ebeveyne, veliye veya öğrencinin kendisine anlaşılır bir biçimde verilmelidir [32].

2.Sonuç ve Öneriler

Zekânın ölçülmesi diğer fiziksel olaylardaki ölçümler kadar somut değildir. Sayısal bir veri elde edilir, ancak puan daha çok klinik değerlendirme için anlamlıdır. Zaman içinde, eğitim ve yaşam koşulları ile zekânın iç dağılımında, hatta toplam sonucunda değişimler ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda test uygulayıcılarının öncelikle kapsamlı bir bilgi birikimi olmalıdır, özel alanlarda veya özel amaçlarda testi kullanabilme sorumluluğunu alabilmelidirler [41].

Psikolojik değerlendirme ve test uygulama aşamasındaki etik sorunlar öğrencilerin, ailelerin, ebeveynlerin, yöneticilerin vb. kişilerin farklı ihtiyaçlarının olmasından kaynaklanmaktadır [32]. Bu durumda değerlendirme yapan psikologların aklına genellikle “Danışan kim?” sorusu gelmektedir. Psikolog meslek yasası ve etik

kodlar doğrultusunda davranarak sorunları en iyi şekilde çözmelidir. Bu da ancak meslekte etik eğitimlerinin artması ve etik davranmayanlara uygulanacak yaptırımlarla mümkündür. Ancak ülkemizde psikologların meslek odası olmaması nedeniyle etik ihlal durumunda yaptırımlar sınırlı kalabilmektedir.

TPD Etik Yönetmeliği'ne (2004) göre, "Psikolog, değerlendirmelerini ya da müdahale kararlarını ya da önerilerini, güncel amaçlar açısından eskimiş ve işlevselliğini yitirmiş bilgi ve test sonuçlarına dayandırmaz" [28]. Ancak daha önce belirtildiği üzere, mevcut testlerin bir kısmı yetersiz ya da var olan testlerin telif hakları MEB gibi kurumların elindedir. Bu nedenle tüm dünyada yaygın olarak kullanılan Wechsler testlerinin çocuk ve yetişkin formlarının güncel olanlarının ülkemizde de hızlı bir şekilde standardizasyon ve norm çalışmalarının yapılması önemlidir. Bunun yanında kliniklerde görev yapan psikologlara meslek içi ve lisansüstü eğitim imkânları sağlanmalıdır. Birçok ülkede lisans yenileme profesyonel eğitimin devam ettiğinin belgelenmesiyle gerçekleştirilir. Sağlık sektöründe psikolojik testleri kullananlar var olan bilgilerinin yanı sıra, lisansüstü eğitim, süpervizyon alma, uzmanlık gerektiren konular hakkında bilgiler edinme ve meslektaş deneyimlerinden yararlanmaya gayret etmelidirler [41].

Prosedürlerde yaşanan ihlaller arasında testin standart süresini ve yönergeleri değiştirmek, test uygulama kılavuzunda bulunmayan araların verilmesi, test odasına üçüncü şahısların alınması gibi uygulamalar yer almaktadır. Testlerin standart prosedürlere göre uygulanması, test yönergelerine sıkı sıkıya bağlı kalınması bu etik sorunların çözümünü sağlayacaktır. Test-tekrar test uygulaması sırasında yeterli zaman aralığının bırakılmaması sonucu öğrenme faktörü nedeniyle bireyin gerçek performansı değerlendirilememektedir. Zekâ değerlendirmesinde önemli bir

uygulama sorunu olan test ve tekrar test etkisini ortadan kaldırmak için paralel formlara; Flynn etkisini ortadan kaldırmak için belli aralıklarla normların yenilenmesine ve ölçeklerin yapılandırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Ülkemiz kültürüne uygun ölçüm araçlarının geliştirilmesi gerektiği de kaçınılmazdır [2]. Alınacak tüm bu önlemler yapılan testin sonuçlarının güvenilir ve test sonuçlarına göre yapılacak psikolojik müdahalelerin etkili olmasına yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- [1]. Uluç, S. (2016). İnsan zekasının Cattell-Horn-Carrol kuramı. Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics, 1(1):1-9
- [2]. Uluç, S., Korkmaz, B., ve Şahin, Ö. (2014). Flynn etkisinin Türk örnekleminde değerlendirilmesi: WÇZÖ-R ve WÇZÖ-IV zeka bölümü (zb) puanlarının karşılaştırılması. Türk Psikoloji Dergisi, 29(73):60-69.
- [3]. Öktem, F. (2016). Kısa zeka testleri ve Kaufman kısa zeka testi (KBİT-2). Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics, 1(1):10-16.
- [4]. Gottfredson, L.S. (1997). Mainstream science on intelligence: An editorial with 52 signatories, history, and bibliography. Intelligence, 24(1): 13-23. doi: 10.1016/s0160-2896(97)90011-8.
- [5]. Garlick, D. (2002). Understanding the nature of the general factor of intelligence: The role of individual differences in neural plasticity as an explanatory mechanism. Psychological Review, 109(1):116-136. doi: 10.1037/0033-295X.109.1.116
- [6]. Sternberg, R.J. (1997). Concept of intelligence and its role in lifelong learning and success. American Psychologist, 52(10):1030-1037. doi: 10.1037/0003-066X.52.10.1030
- [7]. Wechsler, D. (1981). WAIS-R manual, Wechsler Adult Intelligence Scale-Revised. New York: The Psychological Corporation.

- [8]. Eisman, E., Dies, R., Finn, S.E., Eyde, L.D., Kay, G.G., Kubiszyn, T.W. vd. (2000). Problems and limitations in using psychological assessment in the contemporary health care delivery system. *Professional Psychology: Research and Practice*, 31(2):131-140. doi: 10.1037//735-7028.31.2.131.
- [9]. Bozbey-Esmeroğlu, S. (2016). Anadolu-Sak Zeka Ölçeği'nin (ASİS) 10-11 yaş düzeyinde ön uygulama çalışması. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- [10]. Yiğit, İ. (2016). Üstün yetenekli çocukların değerlendirilmesinde Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği- IV (WÇZÖ-IV) formunun kullanımı. *Türkiye Klinikleri J Psychol-Special Topics*, 1(1):36-43.
- [11]. Broody, N. (1999). What is Intelligence? *International Review of Psychiatry*, 11(1):19-25. doi:10.1080/09540269974483
- [12]. Sireci S.G., ve Berberoğlu, G. (2000). Using bilingual respondents to evaluate translated adapted items. *Applied Measurement in Education*, 13(3):229-248. doi: 10.1207/S15324818AME1303_1
- [13]. Sezgin, N., Baştuğ, G., Yargıcı-Karaağaç, S. ve Yılmaz, B. (2014). Wechsler Yetişkinler için Zeka Ölçeği gözden geçirilmiş formu (WAIS-R) Türkiye standardizasyonu: Ön çalışma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(1):451-480
- [14]. Öner, N. (2008). Türkiye'de kullanılan psikolojik testler: Bir başvuru kaynağı (3. Basım). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi
- [15]. Porteus, S.D. (1959). Recent Maze Test studies. *British Journal of Medical Psychology*, 32(1):38-43. doi: 10.1111/j.2044-8341.1959.tb00465.x
- [16]. Toğrol, B. (1974). Rb Cattell zeka testinin 2a ve 2b formları ile Porteus labirenti zeka testinin 1300 Türk çocuğuna uygulanması. *Tecrübi Psikoloji Çalışmaları*, 11, 1-32.
- [17]. Gül, D. (2006). Somut işlem döneminde olan 8-9 yaş çocukları ile soyut işlem döneminde olan 12-13 yaş çocukların görsel bellek farklılıklarının incelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- [18]. Kaufman, A.S., ve Kaufman, L.D. (2004). Kaufman Brief Intelligence Test. New York: John Wiley & Sons, Inc
- [19]. Savaşır, I. ve Şahin, N. (1995). Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği (WISC-R) uygulama kitapçığı. Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- [20]. Öktem, F., Gençöz, T., Erden, G., Sezgin, N. ve Uluç, S. (2013). Wechsler Çocuklar için Zeka Ölçeği-IV (WÇZÖ-IV) uygulama ve puanlama el kitabı Türkçe sürümü. Ankara: Türk Psikologlar Derneği.
- [21]. Sezgin, N., Baştuğ, G., Yargıcı-Karaağaç, S. ve Yılmaz, B. (2014). Wechsler Yetişkinler için Zeka Ölçeği gözden geçirilmiş formu (WAIS-R) Türkiye standardizasyonu: Ön çalışma. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(1):451-480.
- [22]. Sak, U., Ayaş, M.B., Özdemir, N.N. ve Opengin, E. (2016). Anadolu Sak Zeka Ölçeği (ASİS)güvenirlilik ve geçerlik raporu. *Research Gate*, 68-96. doi:10.13140/RG.2.2.12063.15521
- [23]. Büken, N., ve Büken, E. (2002). Nedir şu "tıp etiği" dedikleri? *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 11,17-20. Erişim Tarihi: 15 Mart 2018. http://www.ttb.org.tr/STED/sted0102/nedir_s_u.pdf
- [24]. Oktay, B., ve Oktay, F. (2018). Bir etik ihlal olarak hasta ve terapist arasındaki cinsel ilişkiler.

Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 44, 103-110.

Bülteni, 13(41):33-50. (Orijinal çalışma basım tarihi 1998)

- [25]. Amerikan Psikoloji Birliği (2016). Revision of ethical standard 3.04 of the "Ethical principles of psychologists and code of conduct" (2002, as amended 2010). American Psychologist, 71, 900.
- [26]. Jacob-Timm, S. (1999). Ethically challenging situations encountered by school psychologists. Psychology in the Schools, 36(3):205-217. doi: 10.1002/(SICI) 15206807 (199905)36:3<205::AID-PITS4> 3.0.CO;2-A.
- [27]. Dailor, A.N., ve Jacob, S. (2011). Ethically challenging situations reported by school psychologists: Implications for training. Psychology in the Schools, 48(6):619-631. Doi: 10.1002/pits.20574
- [28]. Türk Psikologlar Derneği (2004). Türk Psikologlar Derneği etik yönetmeliği. Erişim tarihi: 6 Nisan 2017. <https://www.psikolog.org.tr/turkey-code-tr.pdf>
- [29]. Andiç, S. (2012). Psikolojik değerlendirmede muhteşem üçlü: Yetkinlik, deneyim ve farkındalık. Pivolk, 23, 11-14
- [30]. Knapp, S.J., ve Vandecreek, L.D. (2010). Psikologlar için pratik etik: Pozitif yaklaşım. M. Yılmaz, T.F. Karahan, S.B. Çelik, ve M.E. Sardoğan (Çev.). Ankara: Mentis.
- [31]. Yıldız, M., Kutlu, H., ve Tural, Ü. (2011). Şizofrenide bilişsel işlevler nüfus ve klinik özelliklerden etkilenir mi? Klinik Psikofarmakoloji Bülteni, 21(2):131-8.
- [32]. Knauss, L.K. (2001). Ethical issues in psychological assessment in school settings. Journal of Personality Assessment, 77(2): 231-241. doi: 10.1207/S15327752JPA7702_06
- [33]. Koocher, G.P., ve Keith-Spiegel, P. (2007). ABD'de psikologların çalışmalarında etik sorun yaşanmış vaka örnekleri. İ. Dağ (Çev.) Türk Psikoloji Bülteni, 13(41):33-50. (Orijinal çalışma basım tarihi 1998)
- [34]. Foxcroft, C.D. (2011). Ethical issues related to psychological testing in Africa: What I have learned (so far). Online Readings in Psychology and Culture, 2(2). doi: 10.9707/2307-0919.1022
- [35]. Sattler, J.M., ve Hoge, R.D. (2006). Assessment of children behavioral, social, and clinical foundations (5. Baskı). Sattler: San Diego
- [36]. Sart, Z.H., Barış, S., Sarıuşık, Y. ve Düşkün, Y. (2016). Engeli olan çocukların Türkiye'de eğitime erişimi: Durum analizi ve öneriler. İstanbul: ERG.
- [37]. Sivilis-Cetinkaya, R. (2015). Ethical dilemmas of Turkish counsellors: A critical incidents study. British Journal of Guidance and Counselling, 43(4):476-491. doi: 10.1080/03069885.2014.987726
- [38]. Brabernder, V., ve Bricklin, P. (2001). Ethical issues in psychological assessment in different settings. Journal of Personality Assessment, 77(2):192-194. doi: 10.1207/S15327752JPA7702_02
- [39]. Maçkalı, Z. (2014). Ruhsal bozukluklarda bilgilendirilmiş onam ve onam verme kapasitesi. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 6(3):227-242.
- [40]. Çocuk Hakları Sözleşmesi (09 Aralık 1994). Resmi Gazete, 22184. <http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/22184.pdf>.
- [41]. Turner, S. M., Stephen, T. D., Fox, H. R., ve Reed, G. M. (2001). APA's guidelines for test user qualifications. American Psychologist, 56(12):1099-1113. doi: 10.1037/0003-066X.56.12.1099